

(847-1055), ölümünden birkaç yıl sonra yayımlanan IV. cildinde ise bu dönemin ikinci yarısı (1055-1258) ele alınmış, bu arada Abbâsîler devrinde kurulan diğer İslâm devletleri de aynı plan çerçevesinde tanıtılmıştır. Bu ciltlerde de söz konusu dönemlerin önce siyasî tarihi, ardından dinî ve siyasî hareketler, devleti yöneten kurumlar üzerinde durulmuş, sonunda da dönemin kültür ve sanatı, sosyal durumu anlatılmıştır. Kitap İsmail Yiğit ve arkadaşları tarafından Türkçe'ye (*Siyâsi-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, I-VI, İstanbul 1985-1986), ayrıca Farsça ve Urduca'ya çevrilmiştir. **2.** *Târîhu 'Amr b. el-Âş* (Kahire 1922, 1996). **3.** *el-Fâtûmiyyûn fi Mısr ve a'mâlühümü's-siyâsiyye ve 'd-diniyye bi-vechin hâş* (Kahire 1932). Bu eser de müellifin en önemli çalışmalarından sayılır. **4.** *Târîhu'd-devleti'l-Fâtûmiyye fi'l-Mağrib ve Mısr ve Sûriye ve Bilâdi'l-'Arab* (Kahire 1958, 1964, 1981). Önceki kitabın genişletilmiş şekli olup esere siyasî ve dinî hayat, kültürel, ekonomik ve sosyal durumlarla ilgili bir bölüm eklenmiştir. **5.** *İntişârü'l-İslâm fi'l-Karâti'l-İfrîkiyye* (Kahire 1957, 1963, 1984). **6.** *İntişârü'l-İslâm beyne'l-Muğûl ve't-Tâtâr* (Kahire 1932). **7.** *el-Yemen el-Bilâdü's-sa'ide* (Kahire, ts.). **8.** *'Ubeydullâh el-Mehdî* (Tâhâ Ahmed Şeref ile birlikte, Kahire 1947). **9.** *el-Mu'iz-Lidinnillâh: İmâmü's-Şî'ati'l-İslâmiyye ve mü'essisü'd-devleti'l-Fâtûmiyye fi Mısr* (Tâhâ Ahmed Şeref ile birlikte, Kahire 1948, 1963). **10.** *en-Nüzümü'l-İslâmiyye* (kardeşi Ali İbrâhim Hasan ile birlikte, Kahire 1939, 1959, 1962, 1970, 2001). Müellifler eserin üçüncü baskısının önsözünde

(Kahire 1962) bu kitaplarının Urduca'ya çevrildiğini zikretmektedir (s. C.; eserin muhtevası hakkında bk. M. Mahfuz Söylemez, *A'İFD*, XLII [2001], s. 333-339). **11.** *Târîhu'l-'uşûri'l-vüştâ fi's-Şark ve'l-Ğarb* (Ahmed Sâdik Tantâvî ile birlikte, Kahire 1933). **12.** *Nüzümü'l-hüküm ve'l-müctema' fi'd-Devleti'l-İslâmiyye fi'l-kurûni'l-vüştâ* (Kahire 1976). **13.** *Zü'amâ'ü'l-İslâm mine'l-bi'seti'n-nebeviyye ilâ ahîri'l-âşri'l-Ümevî* (Kahire 1952, 1966, 1980, 1997). Otuz bir müslüman liderin biyografisini içerir.

Tercüme: **1.** *Evrâku'l-berdiyyi'l-'Arabiyye bi-Dâri'l-kütübi'l-Mısrîyye*. Adolf Grohmann'ın Kahire Dârü'l-kütübi'l-Mısrîyye'deki papirüslerin neşri olan *Arabic Papyri in the Egyptian Library* (I-VI, Cairo 1934-1962) adlı eserinin tercümesidir. Kitabın ilk beş cildini Abdülhamid Hasan, VI. cildini Abdülaziz ed-Dâif tercüme etmiştir (Kahire 1934-1974, 1994, 1433/2012). **2.** *es-Siyâdetü'l-'Arabiyye ve's-Şî'a ve'l-İsrâ'îliyyât fi 'ahdi Benî Ümeyye* (Muhammed Zekî İbrâhim ile birlikte, Kahire 1934, 1965, 1993). Gerlof van Vloten'in *Recherches sur la domination arabe, le Chiitisme et les croyances messianiques sous le khalifat des Omayyades* adlı kitabının çevirisidir. **3.** *ed-Da've ile'l-İslâm* (İsmâil en-Nehrâvî – Abdülmeccid Âbidîn ile birlikte, Kahire 1947, 1954, 1957, 1970). Hocası Sir Thomas Arnold'un *The Preaching of Islam* adlı kitabının tercümesidir. **4.** *Sîretü'l-Kâhire* (Ali İbrâhim Hasan – İdvâr Halîm ile birlikte, Kahire 1950, 1993). Stanley Lane-Poole'un *The Story of Cairo* adlı eserinin çevirisidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan İbrâhim Hasan, *Târîhu 'Amr b. el-Âş*, Kahire 1922, s. 15; a.mlf., *Târîhu'd-devleti'l-Fâtûmiyye*, Önsöz, s. C.; Zirikî, *A'lâm*, II, 178-179; Abdülaziz ed-Dürî, "Mâ sâheme bihi'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-mi'peti's-seneti'l-ahîre fi dirâseti't-târîhi'l-'Arabi ve ğayrih", *Mâ sâheme bihi'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-mi'peti's-seneti'l-ahîre fi dirâseti't-târîhi'l-'Arabi ve ğayrih*, Beyrut 1959, s. 54, 58-59; Abdülmün'im Mâcid, "Mâ ellefehü'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-mi'peti's-seneti'l-ahîre fi dirâseti't-târîhi'l-'Arabi ve ğayrih", a.e., s. 89, 92; Yûsuf el-Mar'âşî, *Neşrül-cevâhir ve'd-dürer fi 'ulemâ'ül-karni'r-râbi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, I, 325-326; M. Mahfuz Söylemez, "Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, en-Nuzum el-İslâmiyye", *A'İFD*, XLII (2001), s. 333-339; Muhammed el-Ezher Bâi, "Hasan İbrâhim Hasan", *Mv.AU*, VI, 388-389; Hasan el-Hakîm, "Zikreyât lâ tünsâ ma'a esâtizeti, el-Ustâz ed-Duktûr Hasan İbrâhim Hasan", daleelalnajaf.com/.../3361.

İSMAIL YİĞİT

HASAN ÜSKÜDÂRÎ, Sâni

(ö. 1145/1732)

Osmanlı hattatı.

Üsküdar'da doğduğu için bu lakapla anılan Hasan Efendi'nin babasının adı Nûman'dır. Eski Hasan Üsküdarî'den "Sâni" (ikinci) sıfatıyla ayırt edilir. Sülûs-nesih yazılarını Hâfız Osman'ın orta yaşlarında bulunduğu yıllarda kendisinden meşketmiş, icâzet aldıktan sonra Beyazıt'taki Sarây-ı Atîk (Eski Saray) mensubu gençlere hat muallimi tayin edilmiştir. Ancak burada yetiştirdiği talebeler içinde meşhur bir hattat yoktur. Eski Saray dışında kendisinden meşketmiş bulunan Giritli Ali ve Üsküdarlı Hammalzâde Ömer efendilerin eserleri de zamanımıza kadar gelmiştir. Hasan Üsküdarî'nin günümüze ulaşan eserleri arasında 1106 yılının Rebülâhir (Kasım-Aralık 1694) ve Zilkade (Haziran-Temmuz 1695) aylarında tamamladığı, özel bir koleksiyonda korunan iki mushafı mevcuttur. Bunlardaki hat mükemmeliyeti, onun IV. Mehmed devri (1648-1687) sonlarında mesleğini kazanmış olduğunu akla getirmekte ve Eski Saray'daki hocalığının yanı sıra altıyedi ay zarfında bir mushafı bitirebildiği anlaşılmaktadır. Hasan Üsküdarî'nin nesih hatla yazdığı tezhipli ve ciltli, Nüreddin Ali b. Ahmed el-Ensârî'ye ait *Kitâbü Ne-fehâti'l-'abiri's-sârî* adlı eseri de (TSMK, III. Ahmed, nr. 567) onun hat sanatındaki gücünü göstermektedir. Üsküdarî'nin medfun olduğu kabristan belirlenememiştir. *Merâkudı Mu'tebere-i Üsküdar* isimli kaynakta adı geçmediğine göre onun, Karacaahmet Mezarlığı dışında bir

Hasan Üsküdarî'nin nesih hatla yazdığı mushafın son iki sayfası (Sakıp Sabancı Mützesi, Envanter nr. 100/0252)

kabristana defnedildiği veya buradaki kabir kitabesinin çok eski yıllarda kaybolduğu tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suyolcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 38; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 163; Şevket Rado, *Türk Hatatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 137-139; Muhittin Serin, "Muhammed-Türk Hat Sanatı", *DİA*, XXX, 462.

M.UĞUR DERMAN

HASANPAŞAZÂDELER

XVIII. yüzyılda
Adana'da ortaya çıkan
bir âyan ailesi.

1753-1831 yılları arasında nüfuz sahibi olarak çeşitli idarî görevlerde bulunmuş, aslen Kars-ı Mar'aş (Kadirli-Göksun) sancağından gelip Adana'ya yerleşmiş ve ilk zamanlarda Karslızâdeler diye tanınmışlar, aileden Hasan Ağa'nın (Paşa) 1769'da Adana mütesellimi olarak görev yapmasından sonra Hasanpaşazâdeler diye anılmışlardır. Aileye adını veren Hasan Paşa'nın babası Karslı Elhâc Ali Ağa, Ali Ağa'nın babası da Karslı Hacı Hüseyin Efendi'dir. Ali Ağa, 1753'te Ulukışla ile Çakıd Hanı arasındaki yolların ve köprülerinin yapılması işini üstlenip bölgede güçlü bir kişi olarak öne çıktı. Ali Ağa'nın kardeşi Ömer Ağa 1746'da Adana serdengeçti ağası unvanıyla katıldığı seferde şehid düşmüştü. Ali Ağa 1762'de öldüğünde üç çocuğu bulunuyordu: Müderris Hüseyin Efendi, Hasan Ağa ve Fatma Hanım. Hüseyin Efendi ve oğlu İshak Efendi Adana müftülüğü yaptılar. 1769'da Adana mütesellimi olan Hasan Ağa ise 1770'te Çorum sancak beyliğine getirildi ve paşa unvanını aldı.

Hasan Paşa'nın büyük oğlu Abdullah Ağa 1787'de paşa unvanıyla Üzeyir (Dört-yol-İskenderun) sancak beyliği yaptı. Diğer oğlu Ali Bey 1785'te Adana mütesellimi oldu ve 1793'te öldü. Abdullah Paşa'nın oğlu Ahmed Bey de Adana mütesellimi sıfatıyla Mora'ya Anabolu muhafızlığına gönderildi. Hasanpaşazâdeler, III. Selim döneminin güçlü âyanı Çapanoğlu Süleyman Bey sayesinde Adana ve Tarsus'ta büyük nüfuz kazandılar. Ahmed Bey 1804'te Adana'da büyük bir vali konağı yaptırdı. Ayrıca önemli bir âyan ailesi olan Küçükhalioğulları'ndan Halil Bey üzerine yürüyen hükümet kuvvetlerine yardımcı oldu. 1805'te hac ve ticaret kafilisinin Karataş İskelesi'nden Maraş tarafına geçirilmesinde görev aldı. 16 Kasım 1811'de

ölmüşüne yerine kardeşi Mehmed Bey geçti. Mehmed Bey 1793-1795 yıllarında mukataa işletmecisi olarak sıvırdı. Menemencioğulları'ndan Hamide Hatun ile evlenip bu güçlü aile ile akrabalık bağı kurdu. 1813'te Belenli Mustafa Paşa valilik göreviyle Adana'ya geldiğinde bütün mahallî yetkiler onun elindeydi. Mustafa Paşa, iki üç yıl bu şekilde idare ettikten sonra Menemencioğulları'nın yönetimindeki Tarsus'a yerleşerek burada kuvvet topladı ve Adana'ya kethüdâsını mütesellim olarak gönderdi. Önce Menemencioğulları'nı Milvan Kalesi'nde yenen Mustafa Paşa ardından Mehmed Bey üzerine yöneldi. 1816'da Eğriboz'a sürgünü için ferman çıkan Mehmed Bey, Payas taraflarına kaçtı (Cevdet, X, 194). Arabistan, Mısır ve Hicaz'ı dolaşıp gizlice İstanbul'a ulaştı. Burada Menemencioğlu Ahmed Bey'den destek gördü (*Menemencioğulları Tarihi*, s. 77). Kozanoğlu isyanında devlet onun bölgedeki gücünden yararlanmak isteyince ona yeniden görev verdi. *Sicill-i Osmânî*'ye göre (III, 961) Mehmed Bey'in ölüm tarihi 1830'dur.

Hasanpaşazâdeler hânedanı içerisinde kendisinden en çok söz edilen, dolayısıyla en etkin kişi Ahmed Bey'in oğlu Ali Bey'dir. 1826-1832 yılları arasında Adana'da önemli rol oynayan Ali Bey için birkaç defa idam emri çıktı ve sürgüne gönderildi. 1829'da Adana baskını olayında Adana âyanı olan Menemencioğlu Habib Bey'in konağı Ali Bey ile amcası Mehmed Bey tarafından basıldı ve Habib Bey Adana'dan çıkarıldı; bu sırada yirmiden fazla kişi hayatını kaybetti (BA, HH, nr. 452/22379). Aynı yılın ağustosunda Adana valiliğine tayin edilen Esad Muhlis Paşa ise Adana'ya giremedi ve Niğde taraflarından İstanbul'a Hasanpaşazâdeler'den şikâyette bulunduğu arzular yolladı. Adana mütesellimliğini elinde tutan Hasanpaşazâde Ali Bey, "Adana eyaletinin vezir idaresine tahammülü yoktur" diyerek Adana'da yönetime el koydu (BA, HH, nr. 462/22638). 1831'de Tarsus mütesellimi Halil Bey'i bölgeden uzaklaştırdı, bu arada verimli madenini de ele geçirmek istiyordu. 1833'te Ali Bey yine Adana mütesellimliği görevini koruyordu, fakat hükümet merkezi onun güçlenmesinden memnun değildi. Buna rağmen Mehmed Paşa vali olarak Adana'ya geldiğinde Ali Bey'e karşı iyi davrandı. Ali Bey, Küçükhalioğlu Mısırdık Bey'in isyanında Adana mütesellimi sıfatıyla hizmet etti. Bu sırada Bağdat Valisi Dâvud Paşa da isyan halinde bulunduğu için devlet

önceliği Bağdat meselesine verince Ali Bey'in üzerindeki baskılar azaldı. Ancak Kavalalı İbrâhim Paşa'nın Adana'ya işgal döneminde (1832-1840) Hacı Ali Bey'in bölgedeki nüfuzu zayıfladı. 1844 tarihli bir belgeye göre, 1831 yılı hesabından dolayı Hacı Ali Bey'in 432.000 kuruşa ulaşan borcu alacaklıları tarafından oğlu İsmâil Hakkı Bey'den talep edilmektedir (HR.MKT, 5/56). Ailenin idarî etkisi zamanla tamamen kırıldı; fakat güç sahibi bir aile olarak daha sonraki yıllarda da varlığını sürdürdü. Bu aileden gelen ve Tarımer, Ener, Oral, Uygurlar, Ramazanoğlu soyadını taşıyanlar günümüze ulaşmıştır (Ener, s. 283).

BİBLİYOGRAFYA :

Adana Şer'iyye Sicilleri, nr. 9, s. 15; nr. 28, s. 70; nr. 34, s. 74; nr. 49, s. 28/32, 39, 59; nr. 58, s. 94/246; nr. 62, s. 34/83; nr. 64/137; nr. 132, s. 128/199; BA, MD, nr. 200, s. 99; BA, HH, nr. 109/4342/A; nr. 283/16866; nr. 460/22640-1; nr. 461/22626; nr. 462/22637, 22638-1; nr. 463/22651-1; Râşid, *Tarih*, II, 288-289; Câbi Ömer Efendi, *Tarih* (haz. Mehmet Ali Beyhan), Ankara 2003, II, 896-897; Menemencioğlu Ahmed Bey, *Menemencioğulları Tarihi* (haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1997, s. 26, 77, 89; Cevdet, *Tarih*, X, 194, 243-244; XI, 28; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar, s.nşr. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, II, 644; III, 961; IV, 1186; Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, İstanbul 1986, s. 283; Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi* (doktora tezi, 2004), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72; Yılmaz Kurt, "Çukurova'da A'yânlık Mücadelesi: Hasanpaşazâdeler", *TTK Bildiriler*, XV (2010), IV/1, s. 1259-1278.

YILMAZ KURT

HASENÎ

(الحسني)

Abdürrezzâk b. Seyyid Mehdi
b. Sâdık el-Hasenî
(1903-1997)

Iraklı gazeteci ve tarihçi.

Bağdat'ta doğdu. Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için Hasenî nisbesiyle anılır. Babasının Bağdat'ın en eski çarşılarından kabul edilen Attârî'n Çarşısı'nda koku satıcılığıyla uğraşmasından dolayı Attâr lakabıyla da bilinir. Bir ulemâ ailesine mensup olan Hasenî ilk eğitimi mahallesindeki hocalardan aldı, II. Meşrutiyet'in ardından kurulan Mektebî't-Terakki'l-Ca'feriyyi'l-Osmânî'ye devam etti. Burada Arapça yanında Türkçe ve Fransızca öğrendi. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunun Bağdat'ı işgal etmesi üzerine (11 Mart 1917) başlayan olaylar yüzünden ailesiyle birlikte Necef'e taşınmak zorunda kaldı (1920). Necef'te devam